

in die een-
concentraties
Schriften, 2)
mes reeds ge-
en snuggere
om ik dat doe;
eek, nadat ik
citeerde. Na
dit gevoelen,
ormeerde belij-
aten uit te
raagd wor-

ent.
ten in zijn om-
n zelf behoort
onder veel op-
ten. De Chris-
en hoop wordt
e Heilige Geest
erk (1). Er zijn
st een mensch

de belijdenis
ft. We hooren
van geloovigen
a, hier en daar
iver wordt be-
christus' instel-
el gehandhaafd,
te vinden, in
hier, en daar,
we dan overal,
"op zijn plaats
preken. Dat is
oplossing voor
de deur wonen.
gesteld, Chris-
tien.

at een andere
i versterkt zijn
stische" opvat-
eze laatst
el van denste-
uit een blad,
eeftheid, maar
k liever namen

n denkbeeld
oe eens bij de
"nog"-stand-
en afgerond ge-

de gegeven in-
de vraag voor-
ergeven van
gat in uw con-
tituten mogen
n. Gij vergelijkt,
instituten veel,
tenmerken" ver-
tens een insti-
u eigen zin (zie
gen wilt. Waar
of hoe weinig,
over zijn, zult
en?

men er gemak-
ls men ze stelt,
zich stelt, een
bekende vraag
op, een zand-
at, is het "nog"
an is het "nog"
zoo voort. Maar
het einde; wan-
over?

aar beoordeelen
afgerond geheel
ie de "nog"-me-
pirisch geven
en afgerond ge-
Van benoemings-
heid, maar aan
de "nog", de
ld.

er, het uitgangs-
de lijkt ons on-

n" der kerk
a ze geïso-
leeren van
ueele, uit den

zijn, aan te toonen
een afgerond geheel
en gebreken, toen ik
De Heraut zegt
uriformiteit te sterk
men ze niet te sterk
Dr A. K. hier en
Overall weersprekt
bijn nergens is een
en. Dat heb ik met
godemonstreerd. Het
is.

hemel tot de aarde komende, dagelijks zich vernieuwende dynamische DAAD van den verhoogden Christus. Het mooie van de gereformeerde belijdenis, het levende in die belijdenis, is, dat zij de „kenmerken“ van de kerk geen oogenblik losmaakt van de levende daad van Christus, die door den Geest Zijn kerk vergadert. Onvoltooid tegenwoordige tijd. Vandaag, October 1932, o.m. in Nederland. En in Duitsland. En in Turkije. En in Rusland. Die vergaderingsdaad van den levenden, lichamelijken, als Koning heerschenden Mensch Jezus Christus gaat altijd door; staat niet stil, is dus nooit een „statische“ grootheid. De kenmerken van de kerk zijn dat dus ook niet. Men moet niet tot het empirisch gegeven naderen met de vraag: passen mijn afgesloten (?) kenmerkenlijsten hier „nog“, en zoo ja, in welke meerdere of mindere mate? Men moet integendeel met vreeze en beven vragen: waarheen trekt de levende Christus? Waarheen gaat Hij? Waarheen gaat Hij vóór? Voorop? Waarheen moet men zijn eigen mensche-lijken, levenden, actueelen gang achter Hem aan gaan? Hij gaat, even concreet als toen hij op aarde was, alleen maar: dézen keer, na zijn verhooging, gaat Hij zoowel naar Nederland als naar Rusland; vandaar, dat in Nederland een kerk door Hem vergaderd worden kan op heel andere manier dan in Rusland (dat noem ik pluriformiteit). Maar Hij gaat over de wereld; onzichtbaar, doch steeds actueel, waarachtig. Men mag daarom de „notae“, de kenmerken, van de kerk, nimmer scheiden van ZIJN actueelen, dagelijks zich voltrekkenden, nooit op één plekje van de wereld gelijke toestanden vindenden, maar in alle ongelijke toestanden één wet stellenden, en die EENE wet aan ons opdragenden kerk-vergaderings-rondgang, -voortgang.

Verliest men dit uit het oog, dan komt men tot vergelijkingen, die ik in dit geding nimmer kan aanvaarden. Of ook tot beeldspraak, die mij niet toesprekt. Ik noem, om reeds aangegeven reden, weer geen naam, maar ik vind zulk een beeldspraak in een sympathieke artikelenreeks, die over deze dingen handelt. Daar wordt gesproken van een „boom“. Een boom is een boom, ook al staat hij op een verkeerde plek, en al is hij daar neergezet door een verkeerde hand. Geen mensch zal om zulke redenen een boom niet langer boom noemen; welnu: zoo staat het ook met de kerk. Ze kan meer of minder „nog“ zuiver zijn, kan verkeerd ontstaan zijn, kan moeten verzet worden, maar is toch een kerk?

Beeldspraak dus.

Mag ik 66k beeldspraak gebruiken? Wanneer gesproken wordt van de volkeren, van geestesstroomingen, van vergaderingsdaden, dan wordt vaak (ook in de Schrift) het beeld gebruikt van een golvende zee. Een golf is een golf; we zullen nu eens aannemen, dat dit zinnelijke logisch zin heeft, al betwisten velen het. Doe ik een golf in een busje, isoleer ik die golf, zet ik die golf ergens, waar ze niet hoort, is het dan geen golf meer? Ieder voelt, dat dit dwaze vragen zijn. De golf hield al op golf te zijn, toen ze in het isoleerende busje ging. Met het beeld van den boom kan ik voor mij dan ook niet klaar komen. Als ik lees, dat Christus de geloovigen vergadert, dan krijg ik daar het beeld van golfstroomingen; dan wordt dus het afleiden van dien stroom, het af willen leiden, het isoleeren der „golven“, zonde voor God, anders niet; dan gaat het levende water van de door Christus gegeven bedding in een kanaaltje over. Water is water, H₂O is H₂O; maar de dynamische kracht van Christus, den Levende, die naar Zijn wil vergadert, niet naar den wil van Thomas, Luther, Calvijn, De Cock, Kuyper, Van Lingen, die is óók zichzelf, en laat zich nooit op een zijpaadje dringen.

Men ziet, dat beelden elkaar moeten aanvullen, zooals ik in ons blad reeds herhaaldelijk geschreven heb. Wat ik inzake anthropomorphe prediking opmerkte, geldt ook van anthropomorphe kerkprediking: de Schrift gebruikt wel beelden, ook inzake de kerk, maar het eene beeld van den bijbel verduidelijkt het andere, en wil er niet van geïsoleerd worden. Mijn stroomings-beeld zegt niets, zodra men het isoleert; met het boom-beeld, gelijk met elk ander, staat het evenzoo.

...

Een tweede argument, feitelijk in het eerste reeds besloten, is dit.

Als ik de aanwezige instituten beoordeel naar

*) Van kenmerken gesproken: waarom laat men het kenmerk der „eenigheid“ van het „bewaren der eenigheid“ weg? Dat hoort er toch bij. Art. 27 begint die eenheid over alle internationale kerkopeningen als universeel kenmerk uit te breiden (corde ac voluntate... conjuncta unitate). Let op dien wil (voluntas) waarin de kerk eenheid heeft. En dan art. 28: niemand mag zich onttrekken (esse ab ea subducere). Neen, nog mooier staat het er: niemand is verplicht (debere) zich te onttrekken: ieder moet zich bijvoegen. Onttrekking, die voor onze verantwoording ligt, is schuld; een kerk, die uitwerpt wat niet uitgeworpen dient, schendt haar wezen. Men moet de eenheid der kerk bewaren (conservere); dat is een daad, geen recht, en evenmin een vrome uitvlucht, dat „Jezus“ 't wel eens zal doen. Een herhaling nog eens in art. 29 (het is geen fa, geen goddelijk recht) zich af te scheiden.

het vergelijkende „nog“-principe (hoeveel goeds is erin, alsnog), naar de vergelijkende methode dus, dan maak ik een empirisch gegeven grootheid tot een uitgangspunt van redeneering. Dit mag niet; alleen de levende werkzaamheid van den Christus is het uitgangspunt. Want op DIE LEVENDE WERKZAAMHEID VAN HEM komt het aan. Precies zooals het bij een lichaam om het kloppende leven aan komt. Ik kan een „lichaam“ bekijken naar zijn kenmerken: twee oogen, een neus, een stel beenen. Die invalide daar, heeft die een lichaam? Een oog weggeschoten, beide beenen ook. Dat lijkt daar, is dat een lichaam? Alle oogen, beenen, etc. present, maar het leven eruit. We hebben toch met concrete menschen te doen, met concrete lichamen, en een daarin al of niet present, beweeglijk leven? Zoo staat het ook met de instituten voor preek- en sacramentsdienst. Het is maar de groote vraag, of zij (zonder empirisch, d.w.z. in de methode ongereformeerde, zich in het ergens gegeven te fundeeren bij haar redeneering) naar het Woord van den Welgever gelooven mogen, dat op de critieke historische momenten de stroom van Zijn vergaderingswerk zich heeft laten leggen in de door hen gegraven bedding.

Want het geweldige, het ontroerende, het benauwende, is, dat Hij nu eenmaal door menschen werkt.

Men kan, o zeker, Christus' vergaderingswerk, m. a. w. 'vergaderen der geloovigen, LOSMAKEN van de vormen van het kerk-instituut, in 'algemeen genomen. Dat is een meening; wie ze heeft, zal door mij met belangstelling worden aangehoord, maar — is niet gereformeerd. Gereformeerd is het, twee dingen te zeggen: a) Christus vergadert de geloovigen in den vorm van een kerk-instituut; b) dien naam moet men niet aan alles geven, wat zich als zoodanig aandient. En nu begint het benauwende: hebben wij het recht, ons instituut te zien, krachtens Woord en wet, in levend verband met de in onze boekjes genoteerde historie; te gelooven, dat Hij, de Levende, bij ons in dit land, in deze stad, de wettige historische lijn vervolgt?

Men zal zien, dat ik op dit standpunt heusch zoo dwaas niet ben, te gelooven aan een gereformeerde kerk als de alleen zaligmakende. Ik lach hier om het praedicaat „Roomsche“, en heb reeds gezegd waarom. *) Ik heb met het zaligheidsvraagstuk hier niets te maken; er worden ook op zolderkamertjes, buiten elke kerk of secte zalig. Ik meen niet eens, dat een kerk „gereformeerd“ moet zijn, om in een bepaald plekje van de wereld aldaar de ware te hoeten; anders zou ik in Rusland, Turkije, geen instituut kunnen zien, waarin Christus iets deed; nu zie ik daar kernen, zooals hier in Nederland kernen gevormd zijn door de eerste missionarissen.

Maar ik weiger tevens, den historischen factor te verdoezelen. Wij zijn hier in Nederland, niet in Turkije, Rusland. Wie een groot licht gezien heeft, wordt er naar behandeld. Wie in 1892 een vergadering van menschen met één belijdenis gezien heeft, en de una sancta toen in den steek liet, wordt er naar behandeld. Niet onze salonmaniertjes geven de behandeling aan, niet onze kerkpolitiek-decoratietjes vanwege de gediensheden der practijk bleekjes uitgereikt.

Weg met de vergelijkende methode. Zij zou haar recht hebben, als het alleen aankwam op de werkzaamheid der GELOOVIGEN (daarover spreekt dan ook het niet-genoemde blad, bovenbedoeld). Maar de actie der elkaar zoekende geloovigen is maar de ééne kant van den penning (coetus, zie mijn Paasch-artikel, vorigen jaargang). De „coetus“ staat niet los van de „congregatio“ (zie hetzelfde artikel, d.w.z. van Christus' souvereine, niet achter-Luther-Calvijn-Van Lingen aankomende, maar hen allen bevelende, daad van vergaderen. **) Heb ik daarop gelet, dan vraag ik niet meer met dat funeste woordje „nog“: hoeveel zuiverheden ontdek ik daar en daar „nog“, om me straks in nevel te verliezen; maar dan zeg ik: zoo'n midden in het bijgeloof half en half gestikte, maar zijn God tegenover de bolsjewieken belijdende Rus, dien kan ik opgenomen zien in de bedding, waarin in DAT duistere land anno 1932 Christus de strooming wettig stuwt; maar, als ik eenmaal geloof, dat Hij in Nederland, waar de historie anders verliep, in 1892 een groot licht van liefde heeft ontstoken, dan kan ik wél vreezen, dat dat licht

*) Toen ik al eenige weken geleden sprak over de successie in het instituut. Men moet dit weerleggen, of anders dergelijke praedicaten (roomsch) naar inhouden. Evenals de liefelijke term „kleinzielig“. Want, als de vergelijkende methode goed is, dan zal ik den naam „kerk“ waarschijnlijk aan veel MEER instituten geven, dan De Wekker b.v. doet, en zal ik meteen hervormd worden.

**) Op het bijeenkomen van geloovigen ten einde daaruit de wettigheid der ambten overal te concluderen, moet men zich niet baseeren. Want dan wordt Christus' vergaderingswerk uit het gezicht gelaten. Neen maar weer een vergelijking. Laat, uit ontevredenheid met ministerie en koningin, een gezelschap Nederlanders zich isoleeren, en een eigen regering aanstellen. Pas de „nog“-methode toe: ze hebben „nog“ neerlandisch bloed, hebben „nog“ een voor mijn part zelfs anti-revolutionaire grondwet, hebben „nog“ trouwe liefde voor de historie, voor het begrip natie. Zullen we ze daarom maar „een waar Nederlanders-vergaderings-instituut“ noemen? De organische samenkomst der geloovigen mag niet worden geïsoleerd van den Souverein, Christus, die vergadert.

van den kandelaar geweerd worden zal, maar dan kan ik niet met de vergelijkende methode langs de voorhanden instituten rondgaan, om ze allemaal te „zegenen“ krachtens de zooveelste verdunning van „kenmerken“, die er „nog“ zijn.

Want men kan den wijn-in-het-vat wel verdunnen, maar niet de wijn-in-de-druif; daar zit het leven in. Men kan de empirische, statische, gegevenheden verdunnen, niet de dynamische krachtwerking van den éénen overal vergaderenden, en overal weer anders vergaderenden, maar nergens Zijn werk brekendden Christus, levend, krachtig onder ons, en slechts in het geloof te kennen, óók in dit kerk-vergaderingswerk.

K. S.

P.S. Wat ik voorspelde, is gebeurd: De Wekker neemt het woord „exclusivisme“ van De Heraut over, alsof het ons blad raakte, schuilt voorts achter een Gereformeerden predikant, en achter De Heraut, die inzake doxen zich weer verenigde met De Reformatie, raakt geen enkel argument aan, naar zijn gewoonte, vergeet Docent De Bruin, die anders denkt, en verloopt zich in stemming-maken. Intusschen weigert de schrijver in het orgaan met onze „ware kerk“, (dien naam schijnen de Geref. Kerken vandaag dan zeker te verdienen) saam te leven, en besteedt zijn leven aan de verdediging van die weigering. Het artikel eindigt met: al mij. Inderdaad, al hem. — K. S.

Seerp Anema. „De Sjoenemietische“.

II. (Slot.)

In het vorige artikel heb ik als mijn meening uitgesproken, dat „De Sjoenemietische“ van Seerp Anema niet moet worden beoordeeld als een roman, doch als een impressionistisch schilderstuk-in-woorden. Want wel spreekt de Schrijver in zijn inleidend woord van een roman en heeft hij gestreefd naar een karakterologie, maar — aldus trachtte ik aan te toonen — het wezen van zijn kunstenaarschap is, wat het artistieke betreft, zoozeer impressionistisch, dat zijn werk als vanzelf geworden is, worden moest zelfs; een lyrisch-impressionistisch prozagedicht.

Ik geloof dat het van belang is, ten dezen goed te onderscheiden. Taal en stijl, beeldspraak, woordklank, vele beschrijvingen maken, naar mijn oordeel, dit boek tot een kunstwerk, een kunstwerk, dat door zijn geest en beginsel, een christelijk kunstwerk is. En als er dan inderdaad niet tegen ingebracht kunnen worden de bezwaren, die zouden gelden als het een roman was — het standpunt dat ik meen te moeten verdedigen — dan is het zeker zaak, de betekenis van zulk een bijdrage tot de christelijke kunst niet te miskennen.

Gaarne wil ik daarom nog één artikel aan deze materie wijden, om in het bijzonder twee zinnen uit het vorige artikel, die in hun verband conclusien waren, nader te argumenteeren. Op de diagnose, dat een aan den Bijbel ontleend gegeven door den Schrijver in woorden wordt geschilderd, naar zijn visie en zijn impressie, en dat daardoor de kleuren van het boek worden bepaald, volgde deze zin: „dat wil zeggen, de voor een roman veel te langdradige beschouwingen, redeneeringen en dialogen zijn stuk voor stuk de tot in bijzonderheden uitgewerkte effecten, die het beeld, de impressie moeten vormen. En de beschrijvingen, breed en veel, zetten dat beeld tegen zijn achtergrond“, terwijl verderop staat, dat (bij een beoordeeling als boven aangegeven) „het artistieke van de taal, van de natuurbeschrijvingen, de lyrische dialogen (spreekt) in de kracht, die het heeft: de versterking en intoneering van het impressionistisch effect“.

Deze beide zinnen raken de kern van mijn betoog: dat het boek in werkelijkheid niet is een roman (al wordt het daarvoor ook uitgegeven) en dus ook alszoodanig niet moet worden beoordeeld, doch een impressionistisch schilderstuk-in-woorden. Daarom wil ik ten dezen gaarne nog eenig bewijs aanvoeren. Ik schrijf daartoe over een tweetal dialogen, die ik willekeurig gekozen heb.

Het eerste is een gesprek tusschen Salomo en Abisag als ze op een heerlijken lenteavond tijdens hun verblijf in de bergen, gezeten zijn tegen de hellingen van het Jarmoekdal.

Salomo zegt dan:

„Uit de woestijn van je smarten daar in Sjoeneem heb ik je laten opklommen, liefste, met de vraag in mijn hart: wie is ze geworden? En het antwoord, door Berechja's profetie gegeven, heb ik erkend als het juiste: Messiasbruid. Onder den appelboom op het binnenhof van den ouden vervallen burch heb je me dat alles verteld. Daar heb ik het leven van je liefde en roeping gewekt en aanvaard als één en als het mijne — daar waar je mij vertelde, dat je moeder je heeft geboord, als een smartenkind, maar schoon, als ons volk in Jahwe's oogen.“

„Salomo, druk mij als een zegel op je hart en op je rechter arm, onuitwischaar! Elke kloep van dat hart wil ik hooren, elke daad van dien arm doe ik meel — Eén zijn we in roeping en liefde, één voor ons volk, voor onzen God!“

„Wanneer dan door Jahwe's wondermacht zal de dood zijn prooi slaken? Voor wat roerselen van het bloedend menschenhart heeft het graf zijn mond geopend? Sterker dan die krachten der vernietiging is de scheppende kracht van de liefde onzer harten! Onze harten zijn vlammen, door Masjiaach ontstoken. . . . Wat zouden de wateren van Jarmoech en Jardeen dan bruisend voor dien gloed verdampen? . . .

„Voel je de vrucht onzer liefde rijpen — ons lied?“
In den roes van zijn liefdeswijn voelde ze de beelden van haar jeugd, wier schoonheid te sterker haar boeide, hoe nader het scheidenstuur schreed, zich voor goed ontglimpen. Ze was niet meer Abisag van Soeneem, ze zou het nooit meer zijn. Haar liefde, haar roeping waren één. Naar Sion, naar het Jeroesjaleem der profetie!

Het tweede is een samenspreking, in een zelfde heerlijke omgeving, enkele dagen te voren.

„Abisag“ zei hij, „kent ge namen voor ons lot?“

„Neen“ sprak ze langzaam en beslist.

„Toen ik in den eersten nacht onzer reis naar Soeneem Zabod (= Nathans zoon, Salomo's jeugdvriend) vroeg, om mijn luird te prijzen met de vraag: wat ziet ge in haar? — antwoordde hij: Wat ik nog nergens zag: volmaakte vrouwelijke schoonheid, die niet misbruikt wordt om de lagere hartstochten van den man op te wekken en zich te verkoopen tot den hoogst mogelijken prijs van eer en bezit.“

„Toen hij dat zeide, wist hij nog niet, dat zij zelfs het omgekeerde hebt bestaan; om uw geestelijken schat te redden hebt gij eer en staat losgelaten, hebt ge uw schoonheid vergeten en op hope tegen hope gewacht op uw God. En als onze God dat vraagt van zijn kinderen, dan is zijn loon zeer groot. Uw loon is“ sprak hij met verheffing van stem, „dat gij met Dawied en Sjalomo aan het gewelf van Jahwe's genade-openbaring eeuwig schitteren zult in het Masjiaanse sterrenbeeld.“

„Voor den eersten in dat sterrenbeeld waren strijd en lijden de begeleiders van zijn roeping en kort en onvolkomen was uw hand met hem. Met den tweeden gaan vrede en heerlijkheid mede op zijn levensweg en volkomen in uw hand met hem. Zij schaduwen van Hem, die Gods volk aan de macht der zonde zal ontrukken, gij schaduw van dat verkoren volk.“

„Abisag, bij dat alles hoort de schaduw van het paradijs Gods, dat herrees in deze bergen en valleien.“

„In dit paradijs, liefste, is uw volmaakte schoonheid de kroon op de stoffelijke schepping, bron van het hoogste genieten, levende wateren, die uit Libanon vloeien.“

„Sjalomo, in ons Eden waanen de geuren van Jahwe's gunst, dat al zijn specerijen uitvloeien. — Liefste ik ben uw hof. Kom, o kom tot zijn edele vruchten!“

Wanneer men nauwkeurig deze beide dialogen

leest, en, als men in het bezit is van het boek, tientallen soortgelijke, zal men drie dingen zien:

Vooreerst, dat dit niet een tweespraak is, die voorkomt in het gewone leven, en dus in den roman, die dat gewone leven spiegelt.

Ten tweede, hiermee onmiddellijk in verband, dat de taal, die Salomo en Abisag spreken, dichterlijke taal is, schoon van klank, rijk aan oostersch-weelderige beeldspraak, zoodat de woorden, die ze wisselen, niet een gesprek vormen, maar lyrische beurtzangen. De toon van deze beurtzangen — en dat vooral is een belangrijk punt — is zeer duidelijk geïnspireerd door de impressie van de scheppingsheerlijkheid, die zich voor hun oogen uitspreidt. Overal in dit hoofddeel van het boek zal men trouwens ditzelfde effect opmerken: de dialoog houdt altijd onmiddellijk verband met de omgeving, waarin ze wordt gevoerd.

Ten derde — en hierbij moge ik herinneren aan wat ik de vorige maal schreef omtrent den inhoud van het boek — dat deze samensprekingen direct aansluiten bij, en nadere uitwerking zijn van de leidende gedachte van het geheel, die ik in het vorige artikel heb aangegeven. De Messiaanse roeping van Abisag, de vrucht van haar huwelijk met Salomo: het lied, de symbolische beteekenis van dat huwelijk: „zij schaduwen van...“, „gij schaduw van...“ de hoofdelementen van het boek, we vinden ze in deze dialogen alle terug. En in vele andere (men zie pag. 289—292, 302—303, 305 — een in romanvorm volkomen onmogelijke dialoog! —, 313—316, 331 — een zeer sprekend voorbeeld! —, 339—340) merken we hetzelfde op.

Langdradig zijn al deze dialogen, veel te abstract en te irreëel, als ze deelen zouden zijn van een roman, een verhaal van actief gebeuren. Maar volkomen op hun plaats, juist in hun beschouwend karakter, zijn ze als kleur-effecten van de impressie, die het kunstenaarsoog en de kunstenaarsziel uit het Bijbelsche gegeven hebben ontvingen. Dan zetten ze, alle met elkaar, die impressie op het doek, dan vormen ze tezamen het beeld, dat de kunstenaarsvisie zag en het schrijverstalent onder woorden brengt.

Dit wat aangaat den eersten zin, dien ik wilde argumenteeren.

En ook voor den tweeden, voorzoo veel nog noodig, meen ik allerlei bewijsstof uit het boek te kunnen aanhalen.

Het artistieke van de taal blijkt op vele plaatsen. Anema is van ouds een dichter en zijn taal houdt altijd den dichterlijken klank.

Kantteekenaren zeggen daarvan: „d.i. niet tot zijn profijt, maar tot profijt van zijne uitverkorenen“. Zij voegen er echter bij dat anderen verschillende andere verklaringen geven. En inderdaad het aantal uitleggingen is hier legio. We zullen niet al deze uitleggingen noemen en bespreken. Alleen willen we opmerken, dat de verklaring onzer Kantteekenaren, hoezeer ze ons ook toesprekt, omdat dan het borgtochtelijk karakter van onzes Heilands lijden hier duidelijk zou worden uitgesproken, toch niet zonder meer mag worden aanvaard. Ze heeft namelijk dit ernstige bezwaar, dat juist de gedachte, dat zijn dood ten profijte van zijne uitverkorenen zou wezen, niet in den tekst staat; wat bij deze verklaring het voornaamste is, zou juist worden verzwegen en moet er dan worden bijgedacht; wat de verklaring niet zeer aannemelijk maakt. Tot ons leedwezen zijn wij echter ook niet bij machte er een andere en betere verklaring voor in de plaats te stellen; wij kunnen slechts zeggen dat wij hier te doen hebben met een van die uitdrukkingen in de Heilige Schrift, waarvan ons totnogtoe de juiste zin verborgen is gebleven en waarbij we op meer licht biddend moeten blijven hopen.

Wat daarna komt, is echter weer voldoende duidelijk. „Het volk van een vorst“ dat „de stad en het heilgdom zal te gronde richten“ is ongetwijfeld het volk der Romeinen, dat Jeruzalem en den tempel verwoestten zal. Deze verwoesting is later ook door den Heere Jezus Christus aangekondigd (Luk. 21:20), en heeft plaats gehad in het jaar 70 na Chr. Met deze verwoesting van Jeruzalem zal „het einde“ komen. Over de vraag welk „einde“ hier bedoeld wordt moeten we eenigszins breder uitweiden. Men zou bij oppervlakkige lezing geneigd kunnen zijn aan het „wereldeinde“ te denken; te meer, omdat in de woorden van onzen Heere Jezus in Matth. 24 en Markus 13 de verwoesting van Jeruzalem en het wereldeinde tezamen aangekondigd worden en daarbij zóó dooreengestrengeld zijn, dat het uiterst moeilijk, ja schier onmogelijk is om met zekerheid te zeggen wat daar op de eene of op de andere gebeurtenis betrekking heeft. Toch zou het niet juist zijn, om een zoo haastige conclusie te trekken. Men moet niet vergeten dat wij hier in de laatste periode van de zeventig zeventallen zijn; en, zooals we gezien hebben, loopen deze zeventig zeventallen niet tot het wereldeinde, maar tot de verschijning van den Heere Jezus Christus met de inwijding van de Nieuwe Bedeeling. Men zou dus wel heel sterke gronden moeten hebben om hier op eenmaal een verwijzing naar het wereldeinde te zien. En die gronden kunnen niet ontleend worden aan het woord „einde“ op zichzelf, noch

Een enkel voorbeeld:

Het uitzicht was indrukwekkend.

Beneden de laatste zône van den boomgroei met een koepelend stadje op een heuveltop. Dan die kammen van kale rotsen als trappen boven elkander, waartusschen de avondschaduwen reeds legden en daar midden boven de trotsche pyramide van den Chermoeen, in drie scherpe tanden eindigend. Zijn sneeuwmantel blonk in het rood der avondzon. Boven hem de groezig blauwe hemel.“

Het schoone van deze taal spreekt uit de woordkeus, uit de klankkracht, uit tal van niet-geforceerde alliteraties.

Een tweede voorbeeld:

De geweldige hul was overgedreven.

Boven de goud der heidenen, boven de vlakke van Jisroël, heel den Zuiderhemel oversluierend, hing de wolkenmassa, uit de engte der bergen ontkomen.

Boven de zee glansde nevelig de dalende zon.

Vol bewondering had Abisag uitgeroepen voor het torenvenster: O zie, Gods hoog in de wolken.

Ze hadden zich naar buiten gespoed. De natuur wasemde geuren, die dooden doen verrijzen.

En daar in het diepe zuiden overspande de zevenkleurige hoog hun land, Gods land, van de woestijn tot de zee. Dunne lijnen van zilver kronkelden nog telkens over het gezwollen blauw. Enkele doffe dreuningën bereikten nog hun ooren.

Het rood in den kleurenhoog: Gods vlammenwraak over de zonde, het blauw de onwankelbare trouw van zijn verbond, het wit de heerlijkheid van zijn vlekkelooze Heiligheid. . . . Eel-Sjadaj-Jahwe, hoe heerlijk is Uw Naam over de gansche aarde en over Uw volk. . . .

Schoone taal inderdaad, dichterlijk proza, vol van kleur en klank.

En — ik meen hierop weer als bewijs voor mijn opvatting te mogen wijzen — typisch impressionistisch. 't Zijn schilderijen in woorden, die we hier lezen, 'tis zorgvuldige en tot in iedere bijzonderheid nagevoelde indruk, die wordt weergegeven, 'tis lyrisch-impressionisme in iederen vezel! En lees nu maar in dit boek, waar ge wilt: ge vindt overvloedig zulke stijlvolle beschrijvingen (ik wijs op de teekening van de kroningsplechtigheid, van het kroningsfestijn op den tweeden dag, van Davids sterf, van Abisags tocht naar Berechja's rotswooning, van het oogstfeest, van Salomo's nachtelijke reis naar Sunem, van den wandelrit naar de Litanikloof enz.), in artistieke taal, die de oostersche tinten van de boek-omgeving geheel heeft aangenomen.

Dat alles, het artistieke van de taal en het warme, kleurrijke van de beschrijvingen heeft kracht: het doet de heerlijkheid gevoelen van de

ook aan het feit dat onze Heiland de verwoesting van Jeruzalem en het wereldeinde tezamen aankondigt. Om met het laatste te beginnen, dat onze Heiland die beide gebeurtenissen tezamen neemt, bewijst in het minst niet, dat dit ook reeds in de profetie van Daniël is geschied. Men kan daarvoor niet aanvoeren dat de Heiland in zijn bedoelde aankondiging toch de profetie van Daniël aanhaalt (Matth. 24:15 en Markus 13:14); want dat geschiedt dan toch juist in dat gedeelte waarin zeker van Jeruzalems verwoesting door de Romeinen sprake is, en bovendien heeft deze aanhaling uit Daniël, gelijk we straks nader zullen aantoonen, geen betrekking op de profetie der zeventig zeventallen, maar op andere plaatsen uit dit boek. En wat het woord „einde“ betreft, dit wordt in het boek Daniël nog enkele malen gebruikt, en we zien dan dat het daar volstrekt niet altoos van het wereldeinde wordt gebezigd. In Dan. 8:19 heeft het betrekking op het einde van de Babylonische ballingschap, waarin zich de Goddelijke granschap over het Joodsche volk heeft geopenbaard; en in Dan. 11:40 op een bepaald historisch moment in den strijd tusschen den koning van het Zuiden (Egypte) en dien van het Noorden (Syrië). We hebben dus bij dit woord te doen met een soortgelijk geval als bij den bekenden term „in het laatste der dagen“. Er is sprake van den afloop van een bepaalden tijd, dat kan zijn een bepaalde historische periode, dat kan wellicht ook zijn de geheele wereldgeschiedenis. Maar in ieder geval is duidelijk, dat wij uit het gebruik van het woord op zichzelf niet kunnen afleiden dat het hier over het wereldeinde gaat. Wat in elk afzonderlijk geval bedoeld wordt, moet uit het verband worden afgeleid; en als wij hier het verband raadplegen is duidelijk dat wij te denken hebben aan het „einde“ van het Joodsche volksbestaan, het „einde“ van Israël in nationalen zin. Jeruzalems verwoesting door de Romeinen heeft aan het bestaan van Israël als een eigen, zelfstandig volk een einde gemaakt. Dat einde wordt hier aangekondigd. Dat einde zal komen „in den vloed“, te weten den vloed van het Goddelijk gericht dat over Israël om zijn verwerping van den Messias gaan zal. Het gebruik van het woord „vloed“ herinnert aan andere onzettende openbaringen van het Goddelijk gericht: de zondvloed (Gen. 7:6 v.v.), de vloed waardoor de Egyptenaren in de Rode Zee werden verzwolgen (Ex. 14:27 v.v.). Tot aan de komst van dat einde „zal er oorlog zijn, vastbesloten verwoestingen“. Na den dood van Christus aan het kruis tot aan Jeruzalems ondergang zal het Joodsche volk worden geteisterd door oorlog en verwoesting; en daar is geen ontkomen aan, want

natuur,
jesteit,
versterkt

Ik me
is, om
van dit
betoog
óók min
zware w
pagina's
literair s
andere z
trouwens
laet ik n
met cit
te argu
ma's vo
impressie
deering
wezen
in het
geven;
ma's k
riam; in
doxologie
in genae
en haar
het tota
qualiteit
prozakur

HE

Vrager
doende
dan kan
respecta
hoofdstu
geveer
direct o
gens zij
ten van

*) Groen
borst. (J.

het is
van zijn

Hoewe
hoort to
genoemd
in hoof
voorga
de uitr
éene res
die mee
schentij
zeventig
zijn; de
7, 62 e
een der

Laten
gebeurte
„Zoo za
toonen
mede ge
af. Alge
dend vt
woord
gaande
vorst va
woesting
bezwaar
werkwoc
standige
einde“

„het ve
en vert
„zich k
bedoelin
bond zij
aanduid
onbeken
waaraan
tusscher
de Heer
gestemp
der vel
niet, ge
den der
den naa
geheel
lieten e
in het
ning va
toonen“
ontplooi
zijn eig
volk ze
vroegen
dat ver
feten) o

POPULAIR-WETEN - [SCHAPPELUKE SCHEISEN]

Het Chillasme en het Oude Testament.

XLIV.

De zeventig zeventallen, Dan. 9:24-27.

We komen nu tot de derde en laatste periode, waarin de zeventig zeventallen worden gesplitst. Wat daarvan gezegd wordt begint aldus: „en na de twee en zestig zeventallen zal een gezalfde worden uitgeroeit“. De groote vraag is hier natuurlijk: Wie is deze gezalfde? De uitleggers die de beschouwingen der negatieve Bijbelkritiek omtrent het boek Daniël aanvaarden denken aan een zekeren hogepriester, Onias III, die in het jaar 175 voor Chr. door zijn broeder uit zijn ambt werd gestooten, en misschien eenigen tijd later vermoord werd. Maar dit zou in ieder geval niet als een gebeurtenis van zulke belangrijkheid beschouwd kunnen worden dat zij in deze profetie een zoo op den voorgrond tredende plaats moest innemen. In de dagen van Antiochus Epiphanes vonden er zoovele ontstellende gruwelen plaats, dat er waarlijk geen reden zou wezen om een dergelijk feit als een markant punt in de historie aan te duiden. Daarentegen is er alle reden om de „uitroeiing van een gezalfde“ te verstaan van den kruisdood van onzen Heere Jezus Christus. Zooals we reeds gezien hebben loopt de geheele periode der zeventig zeventallen uit op de verschijning van den Zaligmaker, door wien de waarachtige tenietmaking van de zonde en het aanbrengen van de eeuwige, blijvende gerechtigheid tot stand komt, waarin de vervulling van de gansche profetie ligt en waarmee de Nieuwe Bedeeling een aanvang neemt. Het ligt dus voor de hand dat die verschijning van Christus tot de laatste periode behoort; en als er nu in die periode van de „uitroeiing van een gezalfde“ als een op den voorgrond tredende gebeurtenis gewaagd wordt, kan het niet anders of wij moeten daarin de aankondiging van des Heilands kruisdood zien. Deze is het die de zonde te niet maakt en de gerechtigheid aanbrengt. De „gezalftde“ van wien hiër sprake is, is derhalve de Gezalftde, de Messias, die in het Oude Testament voortdurend wordt aangekondigd als de komende Verlosser, en van wiens dood ook in Jes. 53 zoo klaar wordt geprofeteerd.

Buitengewoon moeilijk zijn de woorden die hier op volgen: „doch zonder iets voor hem“. Onze Statenvertaling geeft deze woorden aldus weer „maar het zal niet voor hemzelfen zijn“. En de

omgroeit met een
van die kammen
sander, waartus-
gerden en daar
van den Cher-
nd. Zijn sneeuw-
zon. Boven hem

uit de woord-
van niet-gefor-

in de vlakke van
nierend, hing de
ontkomen.
lende zon.
eroepen voor het
volken.
poed. De natuur
errijzen.

pande de zeven-
n de woestijn tot
elden nog telkens
te dreuningen be-

s vlammenwraak
elbare trouw van
van zijn vlekke-
ce, hoe heerlijk is
ver Uw volk...
rlijk proza, vol

sewijs voor mijn
isch impressio-
len, die we hier
sdere bijzonder-
it weergegeven,
eren vezell! En
wilt: ge vindt
vingen (ik wijs
lechtigheid, van
n dag, van Da-
naar Berechja's
Salomo's nach-
wandelt naar
e taal, die de
geving geheel

le taal en het
irijvingen heeft
voelen van de

de verwoesting
a tezamen aan-
innen, dat onze
tezamen neemt,
ook reeds in de
en kan daarvoor
n zijn bedoelde
an Daniël aan-
14); want dat
gedeelte waarin
g door de Ro-
heeft deze aan-
ts nader zullen
de profetie der
ere plaatsen uit
ide" betreft, dit
akele malen ge-
ar volstrekt niet
it gebezigt. In
p het einde van
rin zich de God-
sche volk heeft
op een bepaald
sschen den kon-
dien van het
bij dit woord
als bij den be-
dagen". Er is
bepaalden tijd;
che periode, dat
wereldgeschie-
lijk, dat wij uit
chzelf niet kun-
het wereldeinde
l bedoeld wordt.
tgeleid; en als
is duidelijk dat
einde" van het
s" van Israël in
oesting door de
an Israël als een
e gemaakt. Dat
Dat einde zal
den vloed van
aël om zijn ver-
tal. Het gebruik
aan andere ont-
oddelijk gericht;
vloed waardoor
ee werden ver-
n de komst van
astbesloten ver-
Christus aan het
ng zal het Jood-
oorlog en ver-
men aan, want

natuur, het spreekt van Jahwe's grootheid en Ma-
jesteit, 't zet de menschen in hun omgeving — 't
versterkt en intoneert 't impressionistisch effect!

Ik meen, dat deze nadere uitwerking voldoende
is, om de gedachten van de beide, in het begin
van dit artikel genoemde kernzinnen van mijn
betoog te adstrueeren en aldus te bewijzen. Er zijn
666 minder goede passages: valsche beeldspraak, te
zware woord-opstapeling, rhetoriek zijn in de 400
pagina's 666 aan te wijzen. Het is zeker niet alles
literair schoon, wat er blinkt in dit boek. Maar die
andere zijde van literaire beschouwing — waarop
trouwens al genoeg de aandacht is gevestigd —
laat ik nu achterwege. Ik had in dit artikel tot taak,
met citatie van goede fragmenten mijn meening
te argumenteeren: dat het boek, ondanks Ane-
ma's voorwoord, niet is een roman, maar een
impressie, en alszoodanig heb ik er waar-
deering voor, omdat het geheel aansluit bij het
wezen van Ahema's kunstenaarschap, dat ik
in het inleidend artikel geprobeerd heb aan te
geven; omdat het volkomen beantwoordt aan Ane-
ma's kunstenaarsideaal, het ad majorem Dei glo-
riam; immers het eigenlijke van dit boek is de
doxologie, de verheerlijking van Jahwe, die zich
in genade en gunst over de gemeente ontfermt
en haar tot koninkrijk verheft; omdat het in
het totaal van zijn taal, zijn stijl, zijn literaire
qualiteiten is een kunstwerk, dat onze christelijke
prozakunst verrijkt. C. T.

HET BOEK VAN DE WEEK

Een belangrijk boek.)

II.

Vragen we nu: Voldoet deze biografie in vol-
doende mate aan de eisch der volledigheid,
dan kan het antwoord bevestigend luiden. Uit de
respectabele reeksen aantekeningen achter de
hoofdstukken blijkt, dat de schrijver wel zoo on-
geveer al het thans beschikbare materiaal, dat
direct op Groen betrekking heeft, gebruikte. Vol-
gens zijn eigen mededeeling werden alle geschrif-
ten van Groen, op een enkele uitzondering na, be-

*) Groen van Prinsterer, door Prof. Dr P. A. Diepen-
horst. (J. H. Kok N.V., Kampen, 1932.)

het is „vastbesloten" — God zal de verwerping
van Zijn Zoon gewisselijk niet ongestraft laten.
Hoewel al wat in vs 26 werd gezegd reeds be-
hoort tot het laatste zevental, werd dit nog niet
genoemd. Dit geschiedt eerst in vs 27, waarbij dan
in hoofdzaak wordt herhaald wat reeds in het
voorgaande vers werd vermeld; nu echter met
de uitdrukkelijke mededeeling dat het valt in het
éene resterende zevental. Er zijn wel uitleggers
die meenen dat in vs 26 sprake is van een tus-
schentijd, die tusschen de 69 zeventallen en het
zeventigste zevental inligt; maar dit kan niet juist
zijn; de samenvatting van de drie perioden van
7, 62 en 1 zevental tot 70 zeventallen laat voor
een dergelijken tusschentijd geen plaats.

Laten wij dan ten slotte nog zien hoe vs 27 de
gebeurtenissen van het laatste zevental omschrijft.
„Zoo zal het verbond der velen zich krachtig be-
toonen één zevental". De vertaling die wij hier-
mede geven, wijkt van alle gangbare overzettingen
af. Algemeen neemt men „het verbond" als lij-
dend voorwerp, terwijl men dan voor het werk-
woord „versterken" een onderwerp aan het voor-
gaande wil ontleenen, hetzij de Messias, hetzij de
vorst van het volk dat over het Jodendom de ver-
woesting brengt; maar dat heeft een zeer groot
bezwaar: dat onderwerp is veel te ver van het
werkwoord verwijderd, er liggen zelfs twee zelf-
standige zinnen, elk met een eigen onderwerp („het
einde" en „oorlog") tusschen. Daarom meen ik
„het verbond" als onderwerp te moeten nemen,
en vertaal dan het werkwoord een weinig anders
„zich krachtig betoonen". Maar wat is nu de
bedoeling? „Het verbond der velen" moet het ver-
bond zijn dat ieder Israëliet kende, iedere nadere
aanduiding blijft achterwege, dus kan het geen
onbekende zaak zijn. Het moet het verbond zijn,
waaraan ieder oogenblikkelijk dacht: het verbond
tusschen God en Zijn volk, het verbond waardoor
de Heere zich Israël tot zijn bijzonder eigendom had
gestempeld. Dat verbond heet hier het „verbond
der velen" (wij nemen het woord „velen" hier
niet, gelijk men gewoonlijk doet, als staande in
den derden, maar als omschrijving van den twee-
den naamval), omdat het met de massa, het volks-
geheel is gesloten en niet de afzonderlijke Israë-
lieten elk op zichzelf betreft. Dat verbond zal zich
in het zeventigste zevental, waarin de verschij-
ning van den Christus plaats heeft „krachtig be-
toonen". Immers dat is wel de hoogste krachts-
ontploffing, waartoe dat verbond komt, dat God
zijn eigen Zoon als den beloofden Messias aan zijn
volk zendt; een krachtsontploffing waardoor iedere
vroegere openbaring van de werkzaamheid van
dat verbond (door Mozes, door Richters, door Pro-
feten) overtroffen en in de schaduw gesteld wordt.

nut; en verder waren de gepubliceerde brieven van
en aan Groen (van de laatste b.v. die Da Costa
hem schreef), en de geschriften van vroegere
auteurs over hem, de bronnen. Vooral ook van die
laatste heeft prof. Diepenhorst een onbekrompen
gebruik gemaakt. Bij het lezen van de eerste hoofd-
stukken ziet ge direct, dat dit meer strikt biogra-
fisch deel in belangrijke mate steunt op Tazelaar's
proefschrift: de jeugd van Groen. Vandaar ook
misschien, dat deze schets in zooverre oneven-
wichtig lijkt, dat de jeugd van Groen met veel meer
uitvoerige details wordt beschreven dan zijn latere
levensperiodes, waarvoor nog niet zoo'n speciale
verhandeling bestaat.

Trouwens, over 't algemeen bevat het boek voor
hem, die wel eens het een en ander over Groen
en diens tijd heeft gelezen, niet zoo heel veel
bepaald nieuwe dingen; vele der citaten, die hier
in overvloedig getal voorkomen, zal hij al wel
eens hebben ontmoet bij Fabius, Rullmann, of
anderen. Natuurlijk neemt dit niet weg, dat de
handige en vaardige bij elkaar schikking van deze
gegevens en de inschakeling in wat de Schrijver
zelf uit de geschriften en de briefwisseling van
Groen opdiepte, dankenswaard blijft.

De eigenaardigheid, dat dit werk haast buiten-
sporig rijk is aan citaten, maakt het voldoen aan
de eisch der eenheid van conceptie, zeer moei-
lijk. Slechts aan enkele geboren biografen is het
gegeven, een groote hoeveelheid aanhalingen uit
geschriften van hun held zoo tot een kneedbare
eenheid samen te voegen, dat er een standbeeld
vol tintelende levensuitdrukking van kan worden
gebeeldhouwd. Alleen de biograaf-kunstenaar kan
dat; een enkele keer gelukt het ook aan hem, die
in zeer intiem persoonlijk contact met den be-
schreven held heeft geleefd. Zulke biografieën „aus
einem Guss" zijn niet talrijk, Huldermann's Ballin
en Graaf Kessler's Rathenau zijn er, dunkt ons,
voorbeelden van.

In dit opzicht nu heeft prof. Diepenhorst niet
het hoogste bereikt. Ongeveer twee derde deelen
van zijn boek, de hoofdstukken zes tot en met
twaalf, zijn geworden: verhandelingen, te zeer
op zich zelf staande, dan dat ze als onderdeelen
van een goed geproportionneerd levensbeeld zijn
te beschouwen. Dit achten we een wezenlijk ge-
brek van het werk. De stof is niet systematisch op-
gebouwd, maar op de wijze van essays in losse,
aparte hoofdstukken behandeld.

En dat heeft weer geleid tot twee andere min-
sierlijke eigenschappen; ten eerste: een niet klein

Dat „zich krachtig betoonen van het verbond"
geldt voor de geheele periode van het laatste
zevental. Maar slechts voor de helft daarvan geldt
wat daarna volgt: het „ophouden van slachtoffer
en spijsoffer". Gewoonlijk zoekt men het onder-
werp van den zin alweer in het voorgaande, in
Christus of in den vorst van het vijandelijke volk;
maar wij zoeken het onderwerp in den zin zelf,
en wel in „de helft van het zevental". Deze „helft"
maakt aan slachtoffer en spijsoffer een einde. Te-
recht ziet onze Statenvertaling hierin de aanwij-
zing dat Christus' dood aan het kruis als het
waarachtige zoenoffer een einde maakt aan heel
den Oud-Testamentischen offerdienst (men denke
aan het scheuren van het voorhangsel des tem-
pels). Waarom wordt dit nu eerst gesteld bij de
helft van het zevental? Dat wordt ons duidelijk,
als we bedenken, dat het beginpunt van het laa-
ste zevental nog niet is aangeduid. Er is alleen
gesproken van twee belangrijke gebeurtenissen die
in dat laatste zevental plaats hebben: Christus'
dood en Jeruzalem's verwoesting. Maar gedurende
het geheele zevental is er de krachtsontploffing
van het verbond. Die krachtsontploffing begint
evenwel niet eerst met Christus' dood, ze begint
ongetwijfeld met zijn komst in de wereld. Wan-
neer we nu weten dat onze Heiland omstreeks
33 jaren oud was toen Hij gekruisigd werd, en dat
er nog iets meer jaren verlopen zijn vanaf zijn
dood tot aan Jeruzalem's verwoesting, dan be-
gripen we waarom het einde van den offerdienst,
komend door zijn offer aan het kruis, omstreeks de
helft van het zevental wordt geplaatst. De krachts-
ontploffing van het verbond gaat ook nu Jezus'
dood tot aan Jeruzalem's ondergang door in de
prediking van het Evangelie, waardoor Israël nog
tot zijn gekruisten Messias geroepen wordt; maar
als het niet hooren wil, dan komt het einde.

En op dat einde heeft nu weer het slot van
vs 27 betrekking. De woorden „en op een vleugel
van gruwelen zal een verwoester daar zijn" heb-
ben ten allen tijde aan de uitleggers veel hoofd-
brekens bezorgd; maar de zin is toch vrij duide-
lijk: de verwoester is het Romeinsche leger; het
rukt in snelle marschen aan, als kwam het aan-
vliegen op vleugelen, onderweg allerlei gruwelen
bedrijvend: op een vleugel van gruwelen dus. Hier
moeten we nu nog even terugkomen op de vraag
of de Heere Jezus deze plaats bedoelt als Hij in
Matth. 24:15 en Mark. 13:14 spreekt van den
„gruwel der verwoesting". Men lette er echter op,
dat in Dan. 9:27 het meervoud wordt gebruikt
„gruwelen", terwijl de Heere Jezus in het enkel-
voud spreekt van een „gruwel"; daarom moeten
wij wel aannemen dat de Heiland niet deze plaats,
maar Dan. 11:31 en 12:11 op het oog had, waarin

getal van herhalingen, die soms haast den
lezer zouden ontstemmen; en ten tweede: een
vermoeiende lengte van de citaten. We willen
deze beide aanmerkingen niet neerschrijven zonder
althans eenige voorbeelden te noemen: bl. 30 en
33, blz. 46 en 56, blz. 135 en 150, blz. 107 en 163,
blz. 334/5 en 344/5, blz. 369 en 371, blz. 485 en
496 geven herhalingen van citaten; soms, b.v. op
blz. 366, 367 en 379 leest men eenzelfde uiting
drie keer! En wat de veelvuldigheid van reuzen-
citaten betreft, wijzen we op die van blz. 183 tot
en met 188, blz. 215 en vgg., blz. 249 en vgg., blz.
260 vgg., en 267 vgg. Typisch is ook, dat wel eens
een reeds vele malen geciteerd en uitvoerig be-
sproken werk in een later hoofdstuk nog weer
wordt genoemd met uitdrukkelijke vermelding van
uitgave en jaartal, net alsof het voor het eerst ter
sprake komt.

Met de eisch der nauwkeurigheid, die aan
zoo'n boek moet worden gesteld, is het hier wel
in orde. Drukfouten, en andere onzuiverheden zijn
in zulk een werk nooit geheel te vermijden. *) Wel
is het spijtig, dat de lezer een enkele keer door
een aangegeven datum in de war kan geraken.
Op blz. 366 citeert de schrijver de befuiging van
Groen, dat hij bij de indiening der motie-Keuchen-
nius op 26 Sept. 1866 niet is gekend; deze mede-
deeling is alleszins noodig tot het goed begripen
van het volgende; maar dat ook de daarbij aan-
sluitende zin van Groen hier vermeld staat, n.l.
dat hij ook bij de interpellatie-Keuchenius op 23
Augustus niet was gekend, brengt den lezer in de
war; want die moet nu wel denken, dat die inter-
pellatie in direct verband stond met de motie
van 26 Sept., en dat was toch zoo niet. Die inter-
pellatie had tot hoofddoel de door Keuchenius be-
wijfeldde homogeniteit in het ministerie, speciaal
tusschen Heemskerk aan de eene en Mijer en
Van Zuylen aan de andere kant, te onderzoeken
en was (op aandrang trouwens van Mijer zelf) min-

*) Drukfouten: blz. 48: 5 Aug. 1823 moet zijn 1832; blz.
359: 1896, moet zijn 1869; blz. 449, regel 9 van boven: waar-
schijnlijk het woord niet weggevalen vóór „onvoorwaar-
delijk"; blz. 455, r. 10 van beneden: in plaats van d'ans
waarschijnlijk te lezen: sans; blz. 349, r. 16 van boven:
waarschijnlijk „niet" in te voegen achter „bevoegdheid". —
Jammer ook, dat de aantekeningen niet altijd kloppen met
de nummertjes in de tekst: nummer 33 op blz. 188 slaat
niet, zooals de lezer zou vermoeden, op de in de tekst ge-
noemde kant teekeningen, maar op het Handboek zelf;
de volgende nummers, 34 tot 44, moeten luiden: 35 tot 45;
nummer 45 op blz. 192 heeft geen equivalent in de aantec-
keningen op blz. 206; met nummer 46, blz. 193 is de num-
mering weer in orde.

ook in het enkelvoud van „een verwoestenden
gruwel" wordt gewag gemaakt. De toevoeging „en
wel tot aan het uiterste toe", letterlijk „tot de
voleinding toe" drukt uit dat de verwoesting die
Jeruzalem treft een algeheele is. Het woord dat
hier gebruikt wordt komt in de profetieën her-
haaldelijk voor, om de finale afrekening aan te
duiden. Daar lezen we dan telkens dat God bij
voorbeeld in de Babylonische ballingschap met
zijn volk niet tot het uiterste zal overgaan; geen
„voleinding zal maken" (of, zooals ik liever ver-
taal: geen „effen rekening zal maken"); men zie
plaatsen als Jer. 4:27; 5:10, 18; 30:11; 46:28.
In tegenstelling met die vroegere oordeelsaankon-
digen, waarin zoo steeds nog een lichtstraal
doorschimmerde, wordt nu van het Goddelijk ge-
richt dat om de verwerping van den Messias over
het Jodendom komt gezegd, dat het wel „tot het
uiterste toe" zal doorgaan; God zal nu wel „effen
rekening" maken.

De slotwoorden eindelijk leeren ons dat deze
ondergang van Israël „vastbesloten" is, zooals ook
reeds in vs 26 werd gezegd. De herhaling daarvan
dient om hier vollen nadruk op te leggen. En wat
alzo „vastbesloten" is, zal over Jeruzalem „uit-
gestort" worden, als een overstelpende vloed die
Israël wegvaaft. Dat het daarbij aangeduid wordt
als „wat woest is" kan men verstaan als een pro-
fetisch vooruitgrijpen, zooals in Jer. 4:30 het nog
bestaande Juda met de woorden „gij verwoeste"
wordt aangesproken. Men kan echter ook denken
aan verschillende stadia: eerst komt over de stad
de verwoesting door het vijandelijke leger, en
daarna wordt over de verwoeste stad nog alles
uitgestort wat God besloten heeft om haar onder-
gang volkomen te maken; men denke hier aan de
verjeding van elke poging om den tempel te her-
bouwen en het Joodsche volk weer een onafhan-
kelijk nationaal bestaan te verschaffen.

Eindigt dus de Godsopenbaring, welke aan Da-
niël op zijn gebod wordt geschonken, in sombere
donkerheid? Neen. Want weliswaar wordt hier
de volledige ondergang van het nationale Israël
aangekondigd, en voor dat nationale Isra-
ël schemert metterdaad geen straal
van hoop; iets waarmee aan alle Chiliastische
verwachtingen in verband met Israël finaal de
bodem wordt ingeslagen; maar dit gaat gepaard
met de voorzegging van de Nieuwe Bedeeling waar-
in alles wat Israël schaduwwachtig had en was
volle geestelijke werkelijkheid worden
zal; de ondergang, de finale ondergang, van het
nationale Israël is het sterven van de zaadkorrel,
waaruit het kostelijk graan van de gemeente des
Nieuwen Verbonds geboren wordt.

G. Ch. AALDERS.